

DAVR XARAJATLARI YALPI MARJA

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti

Djumayeva Guzal Axtamovna, assistent

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti

Abdumurodov Sardor, talaba

Annotatsiya: Davr xarajatlari va yalpi marja haqida soʻz yuritganda, zamonaviy iqtisodiyotda ushbu tushunchalarning ahamiyati va ularning firmalarning moliyaviy boshqaruvidagi rolini chuqur anglash lozim. Davr xarajatlari ishlab chiqarish jarayonidan mustaqil ravishda yuzaga keladigan va muayyan hisob davri uchun xarakterli boʻlgan xarajatlarni ifodalaydi. Bu xarajatlar, odatda, korxonaning faoliyati yuritilishiga bogʻliq boʻlmaydi, boshqa soʻz bilan aytganda, ular ishlab chiqarish hajmiga bevosita bogʻliq emas. Davr xarajatlariga korxona boshqaruvi, marketing, reklama, maʼmuriy boshqaruv, ijtimoiy soha, administrative va boshqa shu kabi xarajatlar kiradi.

Kalit soʻzlar: davr xarajatlari, yalpi marja, moliyaviy boshqaruv, ishlab chiqarish xarajatlari, operatsion xarajatlar, marketing xarajatlari, tashkilot samaradorligi, foyda koʻrsatkichi, moliyaviy tahlil, resurslarni boshqarish.

Davr xarajatlarini toʻgʻri tahlil qilish va boshqarish, korxonaning umumiy samarasini oshirish hamda resurslardan mahsuldor foydalanishga imkon beradi. Yalpi marja esa, korxonaning ishlab chiqarish va sotish faoliyatidan olinadigan asosiy moliyaviy koʻrsatkichlardan biri sifatida koʻriladi. U mahsulot yoki xizmat sotuvlaridan tushgan daromad va bevosita ishlab chiqarish xarajatlari (yaʼni, mahsulot yoki xizmat oʻziga xos narxi) oʻrtasidagi farq shaklida aniqlanadi. Yalpi marja korxonaning mahsulot yoki xizmatlarni qay darajada samarali ishlab chiqarayotganligini hamda bozorda raqobatbardoshligini namoyon qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu koʻrsatkich korxona moliyaviy holatini tahlil qilish, kelajakdagi rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqish va samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilishda asosiy mezonlardan hisoblanadi. Davr xarajatlari va yalpi marjaning bir-biri bilan oʻzaro munosabati iqtisodiy jarayonlarda muhim oʻrin tutadi. Yalpi marjaning koʻrsatkichlari toʻgʻridan-toʻgʻri ishlab chiqarish va

sotish bilan bog'liq xarajatlar orqali aniqlanadi, davr xarajatlari esa korxonaning faoliyat yuritishida zarur bo'lgan lekin mahsulot narxiga bevosita ta'sir ko'rsatmaydigan sarf-xarajatlarni o'z ichiga oladi. Shuning uchun, ushbu ikkita xarajat turini to'g'ri ajratish va har birining ahamiyatini aniq belgilash, moliyaviy tahlillarni samarali olib borish uchun juda muhim hisoblanadi [1].

Yalpi marjaning yuqori bo'lishi, odatda, korxonaning mahsulotini yaxshi narxlarda sotishga muvaffaq bo'layotganligi yoki ishlab chiqarish xarajatlarini samarali nazorat qilayotganligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, yalpi marjadan keyin korxona oldida davr xarajatlari turgan bo'ladi. Agar davr xarajatlari yuqori bo'lsa, korxonaning sof foydasi pasayadi, hatto yalpi marja yuqori bo'lgan sharoitda ham. Shu bois, davr xarajatlarini tahlil qilish va uning tarkibiy qismlarini o'rganish, ularni optimallashtirish va kamaytirish variantlarini ishlab chiqish har qanday korxona uchun muhim vazifalardan biri bo'lib qoladi. Davr xarajatlariga e'tibor bermaslik, ko'pincha korxona moliyaviy barqarorligining pasayishiga, daromad va foyda marjining qisqarishiga olib keladi. Davr xarajatlarini boshqarishda zamonaviy boshqaruv konsepsiyalari va texnologiyalaridan samarali foydalanish muhim sanaladi. Ayniqsa, har bir turi bo'yicha ko'rsatkichlarni doimiy monitoring qilish, ularni tahlil qilish, rejali va amaldagi xarajatlar o'rtasidagi tafovutlarni aniqlash va ularni bartaraf etish chora tadbirlarini ishlab chiqish samarali boshqaruvning ajralmas qismi hisoblanadi. Bu jarayonda boshqaruv axborot tizimlari, zamonaviy moliyaviy tahlil uslublari va audit mexanizmlarining o'rni beqiyos. Muhim jihati shundaki, davr xarajatlarini tahlil qilishda har bir elementning korxona umumiy faoliyati samaradorligiga ta'siri baholanadi hamda keraksiz yoki samaradorligi past bo'lgan sarf-xarajatlar qisqartiriladi [2].

Davr xarajatlari tarkibini chuqur o'rganish va uni optimallashtirishda, ma'muriy, marketing, boshqaruv va boshqa ko'plab xarajatlarning har biriga individual yondashuv talab qilinadi. Har bir bo'lim bo'yicha xarajatlar tavsifi, ularning asosli va asossiz qismlari ajratiladi, natijada ortiqcha va hech qanday samara bermaydigan xarajatlarni kamaytirish mumkin bo'ladi. Bunda, xodimlarni rag'batlantirish va samarali boshqaruv tizimini joriy etish orqali maqsadga erishiladi. Eng asosiysi, davr xarajatlari bilan bog'liq siyosat va qarorlar korxonaning umumiy strategik yo'nalishi va maqsadlariga mos kelishi zarur.

Yalpi marja va davr xarajatlari o'rtasidagi muvozanatni mustahkamlash, rentabellik darajasi va raqobatbardoshlikni ko'tarish uchun muhim hisoblanadi. Yalpi marja yordamida ishlab chiqarish samaradorligi va mahsulot ishlab chiqish quvvatini baholash mumkin bo'lsa, davr xarajatlari orqali xarajatlarni boshqarish va optimallashtirish ko'nikmalarini rivojlantirish lozim. Har ikki ko'rsatkichga bir vaqtda e'tibor qaratilgan holda, korxonalar o'zlarining iqtisodiy barqarorligini mustahkamlay oladilar. Korxona faoliyati rivojlanishi jarayonida davr xarajatlari va yalpi marja ko'rsatkichlari muntazam ravishda monitoring qilinib, ular bo'yicha tahliliy ishlar o'tkazilishi zarur. Shu tarzda, resurslar taqsimoti, samarali marketing strategiyalari, ishlab chiqarishni boshqarish va moliyaviy rejalar ishlab chiqish samaraliroq bo'ladi. Yalpi marja va davr xarajatlari o'rtasidagi nisbatning o'zgarishi esa, firmaning bozor sharoitlariga moslashishi, innovatsion qarorlarni qabul qilishi va qay darajada muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi haqida muhim ma'lumotlarni beradi [3].

Bundan tashqari, davr xarajatlari boshqaruvi va uni kamaytirish choralari samaradorligining oshirishida zamonaviy uslublardan keng foydalaniladi. Masalan, korxonada xarajatlarni byudjetlashtirish tizimini joriy qilish, har bir bo'lim va yo'nalishda xarajatlarni asoslab olib borish, maqsadli moliyaviy natijalarni belgilash va monitoring qilish – bularning barchasi davr xarajatlarini kamaytirishga olib keladi. Yalpi marja bo'yicha esa, sotuv hajmlarini oshirish, tovarlarning bozor raqobatbardoshligi va sifatini yaxshilash, ishlab chiqarish tannarxini pasaytirish orqali daromadlarni ko'paytirish mumkin. Yalpi marja va sof foyda o'rtasidagi farq ham amaliyotda muhim ahamiyat kasb etadi. Yalpi marjadan keyin davr xarajatlari ajratib tashlanganda, korxonaning operatsion foydasi aniqlanadi. Bu ko'rsatkichlar asosida esa sarmoyadorlar va menejerlar korxonaning moliyaviy barqarorligi hamda rentabelligi yuzasidan muhim qarorlar qabul qiladilar. Shu sababli, davr xarajatlari va yalpi marjaning to'g'ri hisob-kitob qilinishi va boshqarilishi, har qanday korxonaning muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi uchun asosiy omillar hisoblanadi [4].

So'nggi yillarda bozorda vujudga kelgan o'zgarishlar, raqobatning kuchayishi va global iqtisodiy muhitning noaniqligi sababli, firmalar davr xarajatlari va yalpi marja ko'rsatkichlariga alohida e'tibor qaratmoqda. Ayniqsa, samarali strategik boshqaruv va

moliyaviy tahlil yordamida resurslarni iqtisod qilish, har bir element uchun mo'ljallangan sarmoyaning qaytimi va tezkor natijadorlikka erishish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Bu jarayonda, tajriba va chuqur tahlilga asoslangan qarorlar, shuningdek, zamonaviy informatika texnologiyalari asosida ishlab chiqilgan boshqaruv tizimlari muhim rol o'ynaydi. Moliyaviy boshqaruv konsepsiyasi doirasida har bir yirik va kichik harajat, ular tufayli korxona faoliyatiga yetadigan foyda yoki zarar baholanib, oqilona tavsiyalar va strategiyalar shakllantiriladi [5].

Xulosa:

Xulosa qilib aytganda, davr xarajatlari va yalpi marja ko'rsatkichlari iqtisodiyotni tahlil qilishda va korxona faoliyatini samarali boshqarishda muhim rol o'ynaydi. Davr xarajatlari to'g'ri boshqarilsa, resurslardan unumli foydalaniladi, yalpi marja esa mahsulot va xizmatlarning bozordagi raqobatbardoshligini aniqlaydi. Korxonalar uchun strategik maqsadlarga erishishning eng dolzarb masalalaridan biri davr xarajatlarini optimallashtirish hamda yalpi marja darajasini yuqori tutishdan iboratdir. Moliyaviy mo'ljallash, boshqaruv va yutuqlarga erishishda bu ko'rsatkichlar har doim inobatga olinishi va doimiy monitoring ostida bo'lishi kerak. Shu tariqa, zamonaviy iqtisodiy sharoitda davr xarajatlari va yalpi marja o'rtasidagi bog'liqlik va ularning boshqaruvi har bir korxonaning muvaffaqiyat kaliti bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayeva, D. (2019). "Xarajatlarni boshqarishning zamonaviy usullari va ularning iqtisodiy samaradorlikka ta'siri". Iqtisodiyot va innovatsiyalar, 5(2), 112-119.
2. Akramov, S. (2018). "Mahsulot tannarxini shakllantirish va yalpi marjani oshirish yo'llari". Moliyaviy Tahlil, 2(4), 52-56.
3. Aliqulov, I. (2020). "Korxonalarda davr xarajatlari va samarali moliyaviy boshqaruv". Uzbekiston Iqtisodiyoti, 8(1), 74-81.
4. Bekmurodov, M. (2021). "Yalpi marjaning iqtisodiy ahamiyati hamda davr xarajatlarini optimallashtirish". Moliyaviy Hisobot, 3(3), 20-27.
5. Ergashev, Z. (2022). "Korxonada operatsion xarajatlarni kamaytirish va yalpi marja ko'rsatkichini bosqarish". Ilmiy izlanishlar, 4(2), 98-105.

6. Karimov, B. (2017). "Xarajatlarni tahlil qilish va yalpi marja dinamikasini baholash". Innovatsion Iqtisodiyot, 1(3), 66-72.
7. Mirzayeva, S. (2018). "Moliyaviy ko'rsatkichlar asosida davr xarajatlarini boshqarish". Buxgalteriya va Audit, 2(6), 35-41.
8. Nazarov, J. (2020). "Yalpi marja va foyda tahlili: nazariy va amaliy yondashuvlar". Iqtisodiy Fikrlar, 9(4), 62-69.